

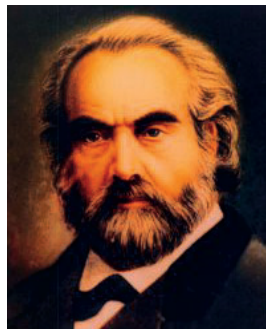
DE NESTWARMTE VAN GODIN

Van kachels tot Familistère

[Eliane Van den Ende¹]

Op 48 km van de Frans-Belgische grens staat een utopie. Een utopie in baksteen. Het is de Familistère GODIN in Guise, een werk-, woon- en leefgemeenschap uit de vorige eeuw. Met dit 'Sociaal Paleis' wilde Jean-Baptiste Godin (1817-1888) een evenwicht tussen sociaal idealisme en economisch pragmatisme verwezenlijken. Bij leven en welzijn trachtte de Franse kachelbouwer arbeid en kapitaal, de twee kemphanen van het Industriële Tijdperk, te verzoenen. Het was – en is nog steeds – een uniek project: een paradijs-op-aarde voor de 19e-eeuwse arbeider, geschapen door een sociaalvoelende ondernemer. Maar dertig jaar geleden – in 1968, nét dat jaar – doofde de vonk. De UNESCO pookt nu weer het vuur onder dit uitzonderlijke patrimonium op.

"Ik zei bij mezelf: als ik er ooit in slaag me boven mijn werkmanschap te verheffen, dan zal ik de middelen zoeken om het leven van de arbeiders draaglijk te maken en een einde te stellen aan de vernedering." Die belofte probeerde Jean-Baptiste Godin daadwerkelijk na te komen. Als *Captain of Industry* was Godin één van de meest vernieuwende van zijn tijd. Ongewoon in die 19e-eeuwse klassenmaatschappij was dat zijn industrieel succes de sleutel – en meteen ook de waarborg – was voor zijn sociale denkbeelden. Godins fabrieken financierden immers zijn sociale projecten. Godin geloofde sterk in de menselijke vooruitgang. En daarin was hij een voorloper van de 19^e-eeuwse aanhangers van het positivistisch denken. Voor hem betekende sociale promotie echter geen terugkeer naar de bucolische natuur in een ongerepte agrarische of artisanale gemeenschap. Wetenschappelijke ontwikkelingen en industrieel-technische vernieuwingen waren voor de vindingrijke ondernemer de hoop op een betere toekomst. Voor hem en zijn medemensen.

JBA Godin

Belle Epoque (7,3 KWh)

Jurassien (12,3 KWh)

even opgepookt en gloeit 's ochtends nog steeds. Vanaf 1846 vestigde de dynamische patroon zich in Guise, waar op dat moment 735 stoofjes per jaar gefabriceerd werden. Vier jaar later bedroeg de productie al ruim 100 stoven per dag. Godins creativiteit en werkkraft leken onuitputtelijk. Niet enkel technische verbeteringen maar ook een fraaie decoratie dankzij een nieuwe emailtechniek ontsproten aan zijn brein. Kacheltsjes en kookformuizen van het merk Godin ontbraken in geen enkel Frans – en Belgisch – huis. Rond de eeuwwisseling stonden de Godin-fabrieken aan de wereldtop wat betreft huishoudapparaten en

EEN COMMUNE AVANT-LA-LETTRE

Drieëntwintig is Godin wanneer hij in 1840 een nieuw procédé op basis van gietijzer in de aanmaak van verwarmingstoestellen bedenkt. Tot dan werden kacheltsjes in plaatijzer geconstrueerd. In een vooruitziende bui neemt hij een patent op zijn uitvinding, het begin van zijn industriële en commerciële opgang. Het belet evenwel niet dat veel van zijn toestellen ongestraft nagebootst worden. De gietijzeren kacheltsjes zijn immers enorm zuinig en renderend. De befaamde 'Petit Godin' wordt voor het slapengaan nog

Grand Godin Oval
(9,5 KWh)

Petit Godin Oval
(7,3 KWh)

Grand Godin Rond
(10,3 KWh)

Petit Godin Rond
(5,9 KWh)

verwarmingstoestellen (zie ook www.godin.fr). Jean-Baptiste Godin heeft het uiteindelijk ver geschopt. Als zoon van een arme slotenmaker werd hij in 1817 in het Noord-Franse, Picardische Esquéhéries geboren en ging er tot zijn elfde naar school. Maar lees- en nieuwsgierig was de knaap wel. Als autodidact boetseerde hij via zelfstudie zijn intellectuele bagage bij. Praktisch vakmanschap stak hij op tijdens zijn 'Ronde van Frankrijk' als *compagnon du devoir*. Met zijn neef Jacques Nicolas Moret trok hij het land rond en leerde onderweg het métier in diverse slotenmakersateliers. Hij werd op zijn reizen geconfronteerd met de wijdverbreide armoede en uitbuiting van arbeiders, die sedert de afschaffing van de ambachtelijke corporaties in 1791 nog maar weinig sociale rechten hadden. De wantoestanden deerden hem zo sterk dat hij zijn hele leven zou blijven ijveren voor de verbetering van de leef-, werken woonomstandigheden van de arbeiders. In 1842 – hij is dan amper vijfentwintig jaar – ontdekt hij de geschriften van de socialistische theoreticus Charles Fourier. Zijn ideeën voor de bouw van een *phalanstère*, een commune avant-la-lettre, zullen de jonge industrieel aanvankelijk sterk beïnvloeden. Godin zag wel wat in zo'n leefgemeenschap, maar voor hem was de familie de kern ervan. Inspiratiebron voor zijn *Familistère* is ook de coöperatieve spinnerij van Robert Owen in het Schotse New Lanark.

FAMILISTÈRE²

"Mensen, wees ons gunstig gezind", staat er op de eerste steen uit 1859 van de Familistère van Guise gebeiteld. Aan dat 'Sociaal Paleis' zou er drieëntwintig jaar – tot 1882 – worden getimmerd. In totaal werden 500 appartementen gebouwd. Het was een echt '*Versailles pour le peuple*', een koningshuis voor het volk. Qua vormgeving was het optrekje van de zonnekoning duidelijk een bron van inspiratie: een centrale partij met twee vooruitgestoken vleugels rond een voorplein. Maar de woonblokken op loopafstand van de fabriek beperkten zich niet tot slaapfabrieken. De organisatie, hygiënische en veiligheidsnormen waren doordacht en ronduit revolutionair voor die periode, waarin arbeiders op enkele vierkante meters in krotten en beluiken zaten opeengestapeld. In tegenstelling tot andere sociale, paternalistisch-romantische oplossingen voor het schrijnende woonprobleem in de 19^e eeuw, wou Godin geen individuele paviljoentjes, maar wel een wooneenheid. De appartementen van het complex werden overigens niet verkocht, wel verhuurd en wel uitsluitend aan arbeiders, bedienden en

kaderleden van het bedrijf. Onder het motto 'Eigendom is diefstal' kon soepel worden ingespeeld op familiale en andere omstandigheden en konden de bewoners gemakkelijk verhuizen. Jonge koppels kregen de bovenverdieping toegewezen. Bejaarden hoefden geen trappen meer te lopen en kregen het gelijkvloers toebe-

Emallage usine en 1899, Familistère de Guise (c) George Fessy

"Ne pouvant faire un palais de la chaumière ou du galetas de chaque famille ouvrière, nous avons voulu mettre la demeure de l'ouvrier dans un palais, le Familistère, en effet, n'est pas autre chose, c'est le Palais Social." JBA Godin

Buanderie 1899, Familistère de Guise (c) George Fessy

Mercerie 1901, Familistère de Guise (c) George Fessy

deeld. Elk appartement telde twee à drie vertrekken en er werd rekening gehouden met de gezinsgrootte. De maandelijkse huur werd berekend per oppervlakte en per verdieping: wie op de eerste verdieping woonde, moest het meeste afdokken. Een appartement op het gelijkvloers kostte iets minder en het goedkoopste waren de tweede en derde verdieping. Voor kelder- en zolderruimtes als opslagplaats werden kleinere vergoedingen gevraagd. De drie wooneenheden van elke vier verdiepingen waren geschikt rond een centraal binnenplein met een dakoverkapping van hout en glas. Elk appartement kreeg zo daglicht aan twee zijden: van de buiten- en de binnenkant. In elke hoek van het woonblok waren trappen voorzien en de verticale doorstroming gebeurde via gaanderijen rond de centrale patio. De reling was net één meter hoog en ronde dwarsstangen stonden net twaalf centimeter van mekaar verwijderd. Een kind kon nooit met zijn hoofdje geklemd raken of over de balustrade kruipen en naar beneden tuimelen. In de mozaïekvloer van de drie centrale hallen waren verlichtingsgaten voor de kelders en verluchttingsroosters voorzien. Zo ontstonden er een permanente luchtstroom en ventilatie, die condensatievorming onder de glazen koepel voorkwamen. Als een voortijdige stedenbouwkundige planner, zo organiseerde Godin het leven van zijn arbeidersgemeenschap. De centrale hal was niet alleen een verluchttings- en verlichtingsruimte, maar deed ook dienst als ontmoetingsplaats. Een uitgelezen plek voor de zondagse bals, wekelijkse voordrachten over moraal en samenlevingsnormen, voor feesten maar ook voor aankondigingen en belangrijke mededelingen. Het feest van de Arbeid – op 1 mei 1867 – werd daar voor het eerst gevierd. Godin was daarmee de Amerikaanse syndicalisten jaren voor. Na een bezoek aan de Familistère eind vorige eeuw merkte de schrijver Emile Zola schamper op: "Glazen huis. Wantrouwen van de burens. Nooit eens alleen. Nooit echt vrij...." Fernand Patte woont nog steeds in de Familistère en dat al voor de vierde generatie. De kwieke zestiger bevestigt die sociale controle waar sommige arbeiders het moeilijk mee hadden en daarom alras vertrokken: "Als je iets mispeuterd had – ook als kind – en je kreeg

een reprimande, dan hoorde het hele complex het. Je bedacht je wel twee keer voor je opnieuw kattenkwaad uithaalde." Het samenleven was gereguleerd. Elke volwassene of kind dat tegen de muren plaste, kreeg een boete. Dat strakke samenleven stond Zola ook tegen: "Er heerst orde, reglement, mechanisme, comfort maar waar blijft de zin voor avontuur en het risico voor het vrije leven...? Is de arbeider erop vooruit gegaan en is hij nu volledig gelukkig? Dat is maar de vraag." Een bedenking die Godin al voordien weerlegd had met de stelling dat "een communistisch idee pas mogelijk is als de individuele vrijheid wordt opgevoerd." En een dam voor die al te grote individuele vrijheid was de sociale controle via de centrale hal en de haar omringende gaanderijen.

Mausoleum JBA Godin et Marie Moret, Parc Godin, Guise (c) Denis Desbleds

Die centrale hal was elke ochtend het verzamelpunt voor de kinderen. Daar werden de rijen gevormd die dan gezamenlijk en in rangorde naar de school aan de overzijde van het complex marcheerden. Al zingend! Fernand Patte herinnert zich nog hoe de scholieren twee aan twee al zingend naar de klas trokken: "Stel je voor, wij gingen fluitend naar school. Nu keren de kinderen fluitend van school terug."

GODIN ALS REGISSEUR VAN HET LEVEN

Ook onderwijs was voor Godin een belangrijk onderdeel van zijn sociaal plan. Zijn eigen schooltijd bij een halfdronken, halfimbeciele dorpsonderwijzer in gedachten, wou hij alle kinderen van zijn arbeiders een gedegen opvoeding geven en dit gratis tot 14 jaar, zowel voor meisjes als voor jongens, en bovendien niet-godsdienschtig geïnspireerd. Het was in die tijd ongehoord dat meisjes en jongens dezelfde banken deelden, maar Godin was van mening dat vrouwen evenveel recht op kennis hadden als hun mannelijk evenbeelden. Begaafde leerlingen kregen tevens de kans om verder te studeren. Op kosten van Godin. Jongens werden dan in de technische richting gestuurd en nadien met hun ingenieursdiploma in de fabriek tewerkgesteld. Meisjes werden lerares en onderrichtten op hun beurt de jongere generatie. Mevrouw Patte is in de jaren 1960 de laatste directrice geweest van het Godinschooltje, voordat de Franse overheid het onderwijs helemaal onder zijn vleugels nam. Markant is wel dat in 1900 het budget per leerling in een Godinschooltje het dubbele bedroeg van dat van het Franse openbaar onderwijs! Godin nam zijn pupillen vanaf de wieg tot het graf onder zijn hoede. Letterlijk, want zuigelingen en peuters werden opgevangen in een soort kinderdagverblijf, *le pouponnat* en *la nourricerie*, zodat moeders hun handen vrij hadden om te gaan werken of om zich bij te schaven. Ook bij die kinderopvang bekommerde Godin zich om de kleinste details. De baby's lagen op bedjes van zemelen en vermits luiers nog weinig

vochttopslorpend waren, klonterde de urine samen in de zemelen. Het principe van de kattenbak, als het ware. De kinderverzorgster nam de vochtige, onwelriekende klont met een schepje weg, wierp hem als voer in de kippenren, egaliseerde het ecologische matrasje, verschoonde het lakentje en ... de zuigeling kon weer dromen.

Scholieren hadden in Frankrijk tijdens de zomer gewoonlijk twee maanden vakantie. Niet bij Godin. De vakantie werd beperkt tot één vrije maand. De andere helft werd besteed aan het instuderen en oefenen van een theaterstuk. En zegt Fernand Patte: "Fier dat we waren toen we bij het einde van de zomer op de planken stonden om onze ouders en burens te tonen wat we in onze mars hadden." In zijn theoretisch werk *Solutions Sociales*

uit 1871 schreef Godin: "Het theater is voor de jeugd één van de 'schoonste' mogelijkheden om te wedijveren. De leerlingen die zich onderscheiden door een intelligente en gevoelige lectuur, door beleefd en correct gedrag, mogen toetreden tot een klein troepje acteurs en actrices. Dat is een initiatie om goed leren te praten. Zo leren ze zich goed voorstellen, zich goed te houden voor de buitenwereld..." Niet enkel de jeugd krijgt de kans om zich bij te schaven, ook de arbeiders mogen zich ontwikkelen. Via avondcursussen of op een ontspannende manier: in een fanfare, door sportactiviteiten. Op het centrale plein – traditioneel het kerkplein – bouwde Godin een theater. Aan de oevers van de Oise-rivier kwam er een zwembad waarvan het water verwarmd werd door de energie van de hoger gelegen fabriek. De bodem van het zwembad kon hoger of lager ingesteld worden en dat om veiligheidsredenen wanneer kinderen er leerden zwemmen. Ook de *buanderie*, het washuis waar vrouwen hun huislinnen gingen wassen, werd gelijkaardig verwarmd. Want Godin verbood dat er binnenshuis beddenlakens en kleding werden gesopt en aan een waslijn te drogen hingen. Vochtige woonruimtes zijn ongezond en broeiuisten van besmettelijke ziektes, meende hij. Hygiëne werd tevens bevorderd door de toiletten en vuilniskokers nabij de trappartijen, die regelmatig werden gereinigd door speciaal daartoe voorzien personeel. Omdat de toenmalige arbeiders meestal van het platteland afkomstig waren en dus gewoon waren tussen kippen en konijnen rond te scharrelen, voorzag Godin moestuintjes op zes hectare rondom het wooncomplex. In een kronkel van de Oise werd een landschapsparkje als esthetisch zondagsvermaak gecreëerd. Daar staat nu nog het mausoleum ter ere van Godin. Met zijn tweede vrouw, Marie Moret (1840-1908), ligt hij er begraven.

EMANCIPATIE VAN DE MAN ÉN VAN DE VROUW

Godin heeft zich nooit boven zijn arbeiders verheven gevoeld. Dat blijkt uit het feit dat hij zijn hele leven te midden van zijn arbeiders

bleef wonen. Eerst in een gelijkaardig appartement, later in een duplexwoning op de hoek van een vleugel. Zijn eerste vrouw, Esther Lemaire (1819-1881), die verburgerlijkt was, vond het maar niets en weigerde bij hem in te trekken. Zij nam – letterlijk – afstand en ging in het naburige stadje Guise bij de betere bourgeoisie wonen. Het bizarre gedrag van haar wettelijke echtgenoot was voor haar een steen des aanstoets en ze beschuldigde hem herhaaldelijk van spiritisme en andere duivelse praktijken. Godin werd voorheen al om zijn socialistische sympathieën én daden gewantrouwd en geminacht, maar een beschuldiging van duistere geplogenheden was een geldige reden tot echtscheiding. In het woelige jaar 1848 werd de Franse grond hem iets te heet onder de voeten. Bang dat hij wegens zijn socialistische, republikeinse en antiklerikale overtuigingen in de gevangenis zou belanden, bouwde hij als voorzorgsmaatregel een tweede fabriek in Brussel. Aan het kanaal in Laken – rechtover de achtertuin van de koninklijke residentie nog wel – staat nog steeds een (tweede) familistère, nu bewoond door kantoorvolk.

Maar niks weerhield Godin van zijn utopie: “Zonder het Paleis te verlaten,” schreef Godin, “vindt de sociétaire (een lid van de gemeenschap) brood, boter, melk, kaas, verse en gedroogde groenten, de slager en de fijnkost, de kruidenier en de drankslijter.” Maar zorg voor zijn medemensen hield voor Godin meer in dan voorzien in dagelijkse materiële behoeften. Het betekende ook het voorzien van slechte dagen. Hij richtte verzorgingskassen voor ziekte, voor arbeidsongevallen, en zelfs pensioenen en tegemoetkomingen voor weduwen en wezen op. Comités met een gelijke pariteit van mannen en vrouwen regelden deze medische en sociale bijstand. Want vrouwen hebben in de Godinorganisatie heel wat in de pap te brokken. En niet in het minst Marie Moret, zijn tweede vrouw, dochter van de neef waarmee hij in Frankrijk rondtrok. Marie was drieëntwintig jaar jonger en een krachtige, geëmancipeerde vrouw. Als blijkt daarvan knipte ze haar haren, het vrouwelijke statussymbool van de 19e eeuw, kort. Ruim twintig jaar leefde ze met Godin samen. Vrije verbintenissen waren niet ongewoon voor de Familistère, hetgeen hen de schande en de roddel van het stadje opleverde. Godin zelf zag het huwelijk als een “overblijfsel van de slavernij”. Pas in 1886 – twee jaar voor zijn dood – trouwden ze. Marie was zijn belangrijkste medewerker; ze zetelde in comités, vertaalde zijn geschriften in het Engels en ontwikkelde nieuwe onderwijsmethodes. Na zijn dood nam ze een tijdje het bestuur van de organisatie over, maar ze bleef vooral Godins gedachtegoed promoten, bereid altijd en overal over die merkwaardige man en zijn ideeën te praten.

ET MAINTENANT?

Wat blijft er vandaag van zijn ideeën over? Een complex van gebouwen dat op de lijst van het wereldpatrimonium van de UNESCO staat. Een patrimonium dat sterk verkommert en dat af en toe onderhevig is aan vandalisme en brandstichting. In 1880 - hij heeft dan nog acht jaar te leven - had Godin een stichting in het leven geroepen: 'l'Association Coopérative du Travail et du Capital'.

Godin was wat ontgoocheld want hij had getracht zijn fabrieksarbeiders aandeelhouders – ook in de winst – te maken en hen zo te betrekken in het beheer én van de fabriek én van de Familistère. Maar hij moest zijn radicale stellingen matigen. Toch blijft deze stichting tot 1968 – net dat jaar – functioneren, maar wordt dan opgedoekt. De appartementen worden verkocht, de fabriek wordt tweemaal overgenomen en de stad Guise – de vroegere vijand – wordt eigenaar van theater, school, winkels en ontspanningscomplex. Het eenheidsgevoel is verdwenen en de Familistère bloedt dood. Nu is er opnieuw aandacht voor de Familistère Godin. Een comité ijvert voor het instandhouden van dit bouwkundig en geestelijk erfgoed. Een museumpje en een documentatiecentrum werden opgericht. Colloquia, boeken, ... bestuderen het 'Godinfenomeen'. Eén appartement evoceert de tastbare leefomstandigheden van toen. Godin komt er – bijna – weer tot leven.

De Familistère op een oude prentkaart

Het Familistère nu

De Familistère van Godin in Guise kan je nog bezoeken. Guise is te bereiken via de snelweg naar Parijs. Afrit Saint-Quentin (sud) en dan de richtingaanwijzers Guise volgen. Het comité wil graag vooraf een telefoontje: **T 0033 3 23 61 35 36**. Er zijn enkele boeken verschenen over Godin en zijn gedachtegoed, weliswaar in het Frans: *Jean-Baptiste Godin, le Familistère de Guise ou les équivalents de la richesse*, een uitgave van 'Les Archives d'Architecture Moderne' in Brussel. En er is ook: *Le familistère Godin à Guise. Habiter l'Utopie, Penser l'Espace*, een uitgave van 'Les Editions de La Villette' in Parijs. Zie ook eens de volgende sites, ter aanvulling van de al eerder genoemde: www.sciencesociales.ens.fr/hss2001/logement/realisations/familistere.rtf, <http://perso.wanadoo.fr/familistere.godin/> en www.crefige.org/recherche/histo_compta/capron.pdf.

- 1 Eliane Van den Ende is historica (VUB) van opleiding en is dagelijks te horen op Radio 1 in programma's als 'Heldenmoed', 'De Wandelgangen' en 'Voor de dag' (www.radio1.be).
- 2 Kijk ook eens op de toegankelijke en informatieve website www.familistere.com gewijd aan het 'sociaal paleis' van Godin te Guise.